

КОМПЛІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЧИСЛІВНИКІВ ТА
ЗАЙМЕННИКОВИХ СЛІВ ЯК АТРИБУТИВНИХ ПОШИРЮВАЧІВ
АНАЛІТИЧНИХ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТІВ

Як відомо, комплікативний характер у структурі висловлювань із аналітичними дієслівними предикатами продуктивно виявляють прикметники як морфологічні атрибути, які характеризуються високим рівнем стягнення пропозитивної конструкції та, експлікуючи низку різнотипних ознак, виступають засобами семантичного ускладнення породженого неоднослівним найменуванням висловлювання. Так, зміст семантично ускладненого речення *Війська коаліції зазнали **серйозних** втрат* (З журналу), що має велику семантичну ємність і виражає “складну” думку, формують кілька ієрархічно впорядкованих пропозитивних номінацій. Одна пропозиція (*Війська коаліції зазнали втрат*) є основною, базовою. Вона має ознаки предикативності й актуалізує зміст висловлювання. Інша (*Втрати були серйозними*) є побічною, вторинною відносно суб’єктно-предикатної репрезентації і представлена згорнуто¹: використання в присубстантивній позиції прикметника *серйозний* як носія стягнутої пропозиції і засобу смислової конденсації висловлювання відбиває загальну тенденцію до економії мовних засобів, збільшення семантичної ємності висловлювання завдяки використанню імпліцитних структур.

Аналітизм будови складних номінацій дієслівного типу та семантична центральність їх іменникового компонента уможлиблює конкретизацію переданої ними ознаки не лише спеціалізованими засобами граматичного представлення атрибута-означення, а й різного роду неприкметниковими присубстантивними поширювачами означального характеру (прийменниково-

¹ Для позначення компонентів простого семантично ускладненого речення, що є репрезентантами згорнутих пропозицій, ми послуговуємось, услід за Г.О. Золотовою [8], М.О. Корміліциною [9] та М.В. Будько [1], терміном **комплікатор**.

відмінковими формами іменників, числівниками, займенниковими словами², інфінітивами), що також впливає на пропозитивні потенції організованих стійкими дієслівно-іменними сполуками конструкцій.

Дана розвідка покликана проаналізувати прояв пропозитивної семантики у числівниках та займенникових словах як атрибутивних поширювачах іменникових компонентів аналітичних дієслівних предикатів. Поставлена мета передбачає розв'язання низки завдань:

- з'ясувати ступінь пропозитивності числівників та співвідносних з ними мовних одиниць;
- з'ясувати ступінь пропозитивності займенникових слів;
- визначити вплив пропозитивної семантики нумеративів та займенникових слів як атрибутивних поширювачів іменникових компонентів аналітичних дієслівних предикатів на пропозитивний потенціал породжених ними синтаксичних конструкцій.

Числівники.

Репрезентація у мові різнопланових кількісних виявів та співвідношень об'єктів позамовної дійсності забезпечується завдяки використанню в присубстантивній позиції числівників як спеціалізованих засобів вираження квантитативної семантики. За такого вживання вони набувають функції означувального компонента, а відповідний субстантив виконує роль означуваного.

Заступати синтаксичні позиції морфологічного атрибута при іменникових компонентах аналітичних предикатів дієслівного типу здатні порядкові числівники, які виражають ознаку об'єкта за відношенням до займаного ним

² У мовознавчій літературі заперечують доцільність кваліфікації займенників як окремої частини мови й обґрунтовують потребу виділення так званих займенникових слів, які становлять сукупність граматиалізованих засобів повторної номінації та розподілені між іменниковим, прикметниковим, числівниковим і прислівниковим частиномовними класами [4, 184-216; 10]. Поділяючи таку позицію, розглядаємо займенникові слова як окремий тип засобів атрибутивного поширення іменникового компонента аналітичних дієслівних предикатів на підставі особливого характеру способу репрезентації ними об'єктів позамовної дійсності.

порядкового місця серед інших однорідних об'єктів. Наприклад: *І завжди було так, що **перший** удар супостат наносив їй [Україні] під серце – нищив школу і мову* (Я. Гоян); *Пізніше, будучи студентом, а потім працюючи в хірургічному госпіталі, він [Пекцелі] продовжував накопичувати спостереження, що в майбутньому дало змогу йому систематизувати іридологічні тести і дати **перше** обґрунтування методу іридодіагностики* (З журналу); *Свою **третю** крадіжку малолітній злочинець вчинив у супермаркеті...* (З газети). – Виражаючи значення квантитативності опосередковано, “за допомогою логічних асоціацій щодо існування щонайменше такої кількості предметів, осіб, явищ і т. д., яка зафіксована семантикою порядкового числівникового квантифікатора” [7, 5], зазначені нумеративи за граматичними ознаками наближаються до прикметників, що дає підставу вченим розглядати їх у складі морфологічних ад'єктивів як окремий розряд порядкових прикметників [4, 138; 6, 143; 3, 19]. Відносність семантики порядкових числівників (прикметників) та зумовлена нею специфіка переданої ознаки дає змогу стверджувати поліпропозитивність наведених висловлювань, на що вказує можливість їх розкладання на дві конструкції, одна з яких містить вказівку на кількісний параметр описуваного явища позамовної дійсності, як-от: *Свою **третю** крадіжку малолітній злочинець вчинив у сусідньому супермаркеті... → Свою крадіжку, яка була вже **третьою**, малолітній злочинець вчинив у сусідньому супермаркеті... → Свою крадіжку малолітній злочинець вчинив у сусідньому супермаркеті... + Крадіжка була **третьою** за рахунком (Крадіжок було три).*

На вираженні власне-кількісної семантики спеціалізуються, як відомо, кількісні числівники, які утворюють з означуваним ними субстантивом функціонально-семантичну єдність і можуть репрезентувати сферу кількісної означеності чи неозначеності. Наприклад: 1) *Міліціонер зробив **два** постріли у повітря...* (З газети); 2) *Рідні пісні навіювали на нього **багато** споминів* (О. Гончар). – Кількісні числівники *два* та *багато*, що виконують у наведених конструкціях функцію квантитативної номінації, є згорнутими “предикатами

кількості” [2, 109-111] і слугують засобами ускладнення їх семантичної структури. Про це свідчать такі трансформації: 1) *Міліціонер зробив два постріли у повітря... ← Міліціонер вистрілює у повітря... + Пострілів було два*; 2) *Рідні пісні навіювали на нього багато споминів ← Рідні пісні навіювали на нього спомини + Споминів було багато*. Пор. також: *На останньому контрольному диктанті він зробив аж одинадцять помилок і йому поставили двійку* (О. Іваненко); *Обидва зауваження прем'єр зробила якраз напередодні запланованого візиту до України опального олігарха* (З газети); *Україна зазнала багато лиха за свою долю, і ніколи їй, нені рідній, на своєму віку і не передихнути від ворога* (Я. Гоян); *На самій дорозі стояв розпатланий дядько... робив кілька хистких ступнів у один бік і зупинявся...* (В. Винниченко); *Вона [Леся Українка] написала чимало глибоко філософських драматичних творів, оригінальних оповідань, здійснила чимало перекладів* (Л. Костенко).

Квантифікаторами при досліджуваних предикатних сполуках можуть виступати різного роду іменники з кількісним значенням (*пара, десяток, дюжина, сотня*), які відзначаються виразним числівниковим походженням та опредметненим значенням кількості: *Для цього вистачить дати собаці пару ляпасів...* (З газети); *Аквалангісти провели десятки занурень* (З газети); *Сотні спостережень і дослідів довелося провести вченим...* (З журналу).

Займенникові слова.

Роль атрибутивних поширювачів семантично центрального іменникового компонента аналітичних предикатів дієслівного типу можуть виконувати різного роду займенники, а точніше – займенникові слова, “у значення яких входить або відсилання до акту мовлення, або вказівка на тип співвідносності висловлення з дійсністю” [11, 11].

На відміну від іменників, прикметників, числівників чи прислівників, які називають відповідно предмети, ознаки предметів, кількості та ознаки ознак, займенникові слова не мають свого постійного денотата й виконують роль дейктичних слів. Дейктичний характер займенникових слів пов'язаний з їх лексико-семантичною ознакою вказівності та виявляється у представленні

певного явища через вказівку на його називання у контексті. Спричинений цим ситуативний та індивідуальний характер предметної співвіднесеності займенникових слів зумовлює їх використання “тільки у сфері мовлення для опосередкованого позначення предметів або (у ширшому розумінні) ознак конкретної ситуації чи попереднього контексту” [4, 185].

Семантико-синтаксичну функцію атрибутивної синтаксеми у породжених аналітичними предикатами конструкціях здатні виконувати займенникові слова прикметникового типу (“займенникові прикметники” в термінології І.Р. Вихованця), що мають споріднену із власне-прикметниками категорійну семантику й спеціалізуються на вираженні ознаки предмета [3, 162]. “Своєрідність семантики окремих займенникових прикметників порівняно із власне-прикметниками полягає в тому, що перші лише опосередковано позначають ознаки предмета, пов’язуючись із конкретною ситуацією, а другі безпосередньо називають ці ознаки” [там само].

Згідно вимог комунікації та характеру відображуваної у реченні ситуації можливим є вживання в присубстантивній позиції при іменниковому конституенті досліджуваних аналітичних предикатів **присвійних** (*мій, наш, твій, ваш, їхній, їх, її, його, свій*), **вказівних** (*цей, той, такий, оцей, отой, отакий*), **неозначених** (*деякий, декотрий, якийсь, котрийсь, який-небудь, будь-який* тощо), **означальних** (*сам (самий), інший*), **узагальнювальних** (*весь (увесь), усякий, кожний (кожен); ніякий, нікотрий, нічий*) та **ототожнювальних** (*той самий, той же*) займенникових прикметників. Наприклад: “Хліб – усьому голова”, “Хліб та вода – козацька їда”, “Без хліба суха бесіда” – **таких** прикладів української народної мудрості можна наводити безліч (З журналу); [Кость:] Зробім **таку** умову: через сім років з’їхатся нам усім до свого села (С. Васильченко). – Зазначений у наведених конструкціях атрибут *такий* є засобом семантичного ускладнення реченнєвої структури, сигналізуючи про те, що “в тексті імпліцитно міститься предикат, який ідентифікує попередній чи наступний фрагмент висловлення” [5, 116]. Пор. також: *Про подальший хід подій ми дізнаємося з Марусиної пісні, в якій вона детально розповіла про те,*

як здійснювала **свою** помсту (З журналу); **Таку** назву дав йому [манускрипту] свого часу письменник Пантелеймон Куліш (М. Слабошпицький); **Не** було сумніву, що ця пальба має **якийсь** прямий зв'язок із затримкою полку (О. Гончар); Він [слідчий] говорив знов про те саме, але вже з іншим відтінком, надаючи словам **іншого** звучання (І. Багрянний); У цій ситуації козаки обирають наказним гетьманом Івана Богуна, який вживає **всіх** заходів, щоб перетворити козацький табір на неприступну фортецю (З журналу); **Ніяких** послаблень собі не давав [Лобановський] ніколи! (З газети); Навчити хоч би й “Господи помилуй” хлоп'ят, що не мають **жодного** поняття ні про ноти, ні про гуртовий спів, річ не легка (Леся Українка); **Таке ж** звинувачення генеральний прокурор висунув й іншим фігурантам цієї резонансної кримінальної справи (З газети).

При поширенні іменникового компонента предикатних стійких дієслівно-іменних сполук займенниковими словами ідентифікувати можна різні за обсягом фрагменти тексту, порівняйте: 1) *Якщо туристи наважаться піти ще далі, то можуть побачити ще й вигорілу смугу лісу: **не так давно тут вирувала пожежа. Цей** злочин перед природою вчинили люди, які вважають, наче й вони люблять природу* (З журналу); 2) *Будучи у політиці прихильником республіканського устрою, Спіноза дав **інше** тлумачення функції держави. Головне її призначення – забезпечення природних прав людини, гармонізація різноманітних інтересів, створення умов для спільного життя людей. Саме існування держави вможливорює розумне узгодження загальних та приватних інтересів. Держава є тією сферою, де реалізуються розум і свобода. Лише в громадянському стані стають реальними добро і зло, справедливість і несправедливість, законність та злочин. У природному стані, коли кожний керується тільки власною користю і сам визначає, що є добро, а що – зло, будь-яка відмінність між ними зникає. І тільки в громадянському стані, де діють загальні закони й люди за загальною згодою визначають добро і зло, вможливується правова та етична визначеність людської поведінки. Розумна людина користується вигодами державного*

життя для досягнення добра, а отже, і максимальної користі для себе (З журналу) (виділений текст є поясненням).

Анафорично-вказівна функція властива займенниковим словам із квантитативною семантикою (займенниковим числівникам) *стільки, скільки, скільки-небудь, стільки-то, ніскільки, стільки ж* тощо, які увиразнюють зміст повідомлюваного в кількісному плані. Наприклад: *Яких тільки заклинань, погроз і репресій не вживали [німці], скільки лиха зазнали робітники за повільність ремонту!* (І. Ле). – Комплікативний характер атрибутивного компонента *скільки* виявляється у створенні ним додаткової пропозиції, пов'язаної із передачею кількісної характеристики позначуваної ситуації. При цьому значення чітко не окресленої кількості поєднується у наведеному прикладі із вказівкою на її великий обсяг, підтвердженням чого слугує оклична інтонація та наявність на письмі відповідного розділового знаку. Порівняйте у зв'язку з цим компоненти трансформаційного ланцюга: ...*скільки* лиха зазнали робітники за повільність ремонту! → *Робітники зазнали багато* лиха за повільність ремонту → *Робітники зазнали лиха за повільність ремонту + Лиха було багато (Лихо було великим)*. Пор. також: *За всю історію людства жодна нація не зазнавала стількох* поневірянь (З журналу); *Стільки* чистої радості давала вона [земля] (В. Козаченко); *І хто знає, скільки б* іще слави принесла ця малярка своїй рідній землі, яку так щиро любила! (З журналу).

Отже, іменниковий компонент аналітичних дієслівних предикатів здатний супроводжуватися числівниками та іншими співвідносними з ними мовними одиницями (порядковими прикметниками та кількісними іменниками), які поєднуються спільністю свого функціонального призначення, а саме – репрезентацією кількісної характеристики предметів та явищ об'єктивної дійсності. При цьому, виражаючи супровідні предикатні ознаки, компоненти з квантитативною семантикою є комплікаторами й беруть участь у формуванні елементарного семантично ускладненого речення.

Інформативний потенціал породжених неоднослівними предикатами конструкцій також може збільшуватися завдяки використанню в

присубстантивній атрибутивній позиції займенникових слів, що є одним з універсальних засобів актуалізації мовленнєвих висловлювань. Опосередковано розкриваючи суть явищ об'єктивної дійсності, займенникові слова уможливають конденсацію змісту окремих висловлювань та цілих фрагментів тексту в межах одного елементарного речення.

Література

1. Будько М.В. Семантико-синтаксическая структура простого осложненного предложения: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 "Російська мова" / М.В. Будько. – К., 1992. – 16 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К.: Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.
5. Вольф Е.М. Грамматика и семантика местоимений: на материале иберо-романских языков / Е.М. Вольф. – М: Наука, 1974. – 224 с.
6. Городенська К.Г. Числівник / К.Г. Городенська // Безпояско О.К., Грамматика української мови: Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – С. 142-157.
7. Дмитрук В.І. Квантитативні слова в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 "Українська мова" / В.І. Дмитрук. – Кіровоград, 1998. – 17 с.
8. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
9. Кормилицына М.А. Семантически осложненное (полипропозитивное) простое предложение в устной речи: автореф. дис. на

соискание науч. степени д-ра филол. наук: 10.02.01 “Русский язык” / М.А. Кормилицина. – СПб., 1992. – 36 с.

10. Ожоган В.М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови / В.М. Ожоган. – К., 1997. – 230 с.

11. Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений). – 3-е изд., стереотип. / Е.В. Падучева. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 288 с.

У статті розглянуто комплікативний потенціал числівників та займенникових слів як атрибутивних поширювачів аналітичних дієслівних предикатів, граматично представлених стійкими дієслівно-іменними сполуками. Проаналізовано характер поєднання аналітичного предиката і неморфологічного ад'єктива та вплив їх взаємодії на пропозитивні потенції висловлювання.

Ключові слова: атрибутивна синтаксема, аналітичний предикат, семантико-синтаксична структура речення, семантично елементарне просте речення, семантично неелементарне просте речення, пропозиція.

Goshylyk V.B.

The Complicative Potential of the Numerals and Pronominal Words as the Attributive Modifiers of the Analytical Verbal Predicates

The article deals with the complicative potential of the numerals and pronominal words as the attributive modifiers of the analytical predicates, grammatically represented by the set verb-noun phrases. The author analyses the nature of the combination of the analytical predicate and non-morphological attribute as well as the influence of their interaction on the propositional potential of the utterance.

Key words: attributive syntaxeme, analytical predicate, sentence semantic-syntactical structure, semantically elementary simple sentence, semantically non-elementary simple sentence, proposition.